

СЕКЦІЯ 7. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.99

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї ЯК ГАЛУЗІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ
В НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ**

Посвістак О.А., к. іст. н.,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницький національний університет

У статті на основі вивчення наукової літератури (підручників та посібників) і дослідження наукових джерел, зокрема робочих навчальних планів вищої професійної освіти для бакалаврів, проаналізовано місце психології сім'ї як галузі наукового знання та навчальної дисципліни в науково-освітньому просторі.

Ключові слова: психологія сім'ї, галузь наукових знань, предмет вивчення, методологія, теоретична основа.

В статье на основе изучения научной литературы (учебников, учебных пособий) и исследования научных источников, в частности государственных образовательных стандартов и рабочих учебных планов высшего профессионального образования для бакалавров, проанализировано место психологии семьи как отрасли научного знания и учебной дисциплины в научно-образовательном пространстве.

Ключевые слова: психология семьи, область научных знаний, предмет изучения, методология, теоретическая основа.

Posvistak O.A. ROLE AND PLACE OF PSYCHOLOGY OF THE FAMILY AS A FIELD OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL SPACE

The place of psychology of the family as a field of scientific knowledge and academic discipline in the scientific and educational space is analyzed in the article on the basis of the study of scientific literature (books and textbooks) and analysis of scientific sources, including public standards of higher education and curricula of higher education for bachelors.

Key words: psychology of the family, field of scientific knowledge, research subject, research object, methodology, theoretical basis.

Постановка проблеми. Осмислення теоретичних і практичних питань психології сім'ї не втрачає своєї актуальності, адже сім'я переживає безперервні процеси трансформації. З огляду на те, що вона чутливо реагує на суспільні зміни через зміни в системі сімейних відносин, підтримка сім'ї вимагає від фахівців, які працюють з нею, глибоких системних знань, умінь визначати напрями докладання професійних зусиль, знаходити адекватні засоби і способи взаємодії з нею. Враховуючи той факт, що сьогодні все частішими є запити з приводу того, як створити стійкий, гармонійний союз з іншою людиною і яким чином зберегти цей союз упродовж життя, виникає потреба проведення емпіричних досліджень. Однак, як слушно зауважує І. Данилюк, розвиток емпіричних досліджень неможливий без наявності надійної теорії, яка б мала високий пояснювальний потенціал [4, с. 7]. Саме тому актуальним стає вирішення проблеми структурування, узагальнення та обґрунтування методологічних основ молодій галузі наукового знання – психології сім'ї, обґрунтування її

предмета, визначення особливостей взаємодії з іншими, суміжними дисциплінами. Буде логічним, коли цьому передуватиме аналіз місця психології сім'ї в науково-освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сім'я досить давно стала об'єктом дослідження науковців-психологів. Особливо останнім часом вивченню шлюбно-сімейних стосунків приділяється багато уваги [1; 2; 4; 6; 7; 9; 13; 11; 12; 20; 21]. Це цілком логічно, якщо взяти до уваги всі ті зміни, які відбуваються в сім'ї. Проте автори аналізують лише окремі аспекти окресленої проблеми, що породжує потребу створення узагальнюючого дослідження.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі місця психології сім'ї як галузі наукового знання та навчальної дисципліни в науково-освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свідченням невизначеності психології сім'ї як галузі наукового знання та навчальної дисципліни в науково-освітньо-

му просторі навіть в умовах її інтенсивного розвитку є ціла низка фактів.

По-перше, в переліку наукових спеціальностей, затверджених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 р., ми не знаходимо шифру і назви «психологія сім'ї» [15]. Проте, проаналізувавши основні напрями практичних досліджень, які так чи інакше мають певне відношення до психології сім'ї, наведемо коротку статистику дисертаційних робіт, розміщених у фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. З 1990 по 2015 рр. за спеціальністю ВАК «19. Психологічні науки» було захищено 108 таких дисертацій. Із них найбільше в галузях «19.00.07 Педагогічна та вікова психологія» – 41 (38%), «19.00.05 Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» – 26 (24%), «19.00.04 Медична психологія» – 18 (17%) та «19.00.01 Загальна психологія, історія психології» – 14 (13%) тощо.

Найбільше робіт – 26 (24%) – присвячено вивченню подружніх стосунків; з них у 8 (7%) обговорюються питання дезадаптації шлюбних партнерів. Значну увагу вітчизняні дослідники приділили також аналізу проблем дітей – 23 роботи (21%) та підлітків – 18 робіт (17%) у сім'ї. Приділяється увага аналізу подружніх стосунків у різних сім'ях (наприклад, сім'ях офіцерів-прикордонників); вивчаються різні аспекти виховання і взаємодії в неповних сім'ях та сім'ях з особливими дітьми, дітьми-інвалідами. Незначна кількість робіт присвячена дослідженню конфліктів (подружніх, міжпоколінних тощо) та сімейних криз; батьківства і материнства; проблем особистості в сім'ї тощо.

Все це доводить необхідність включення до переліку наукових спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, психології сім'ї як окремої наукової галузі. Крім того, аналіз всього спектру робіт показав, що дослідження процесу становлення психології сім'ї як наукової галузі, її теоретико-методологічних основ поки що відсутні, що дало змогу дійти висновку про необхідність проведення такого дослідження.

По-друге, назва дисципліни «Психологія сім'ї» в стандартах вищої освіти і робочих навчальних планах вищої професійної освіти для бакалаврів або відсутня зовсім, або звучить у різних ВНЗ і для різних спеціальностей по-різному. Так, в Україні бакалаврів спеціальності «Психологія» готують 93 вищих навчальних заклади, бакалаврів спеціальності «Практична психологія» готують 39 ВНЗ [8]. Проаналізувавши їх навчальні плани, ми дійшли висновку, що

далеко не у всіх з них студенти вивчають дисципліну «Психологія сім'ї». Наприклад, в університеті «Крок» дисципліна носить назву «Психологія сім'ї та сімейне право», в Житомирському державному університеті імені Івана Франка – «Етика і психологія сімейних стосунків», у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка – «Сімейне консультування», у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка – «Психологія сімейного виховання» та «Сімейне консультування», в Хмельницькому національному університеті – «Робота практичного психолога з сім'єю» тощо [3; 17].

Водночас аналіз змісту навчального модуля «Психологія сім'ї» в тих ВНЗ, де ця дисципліна викладається (наприклад, Національний аерокосмічний університет імені М. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука (Рівне); Національний університет «Львівська політехніка» [14]), дає змогу дійти висновку, що теоретико-методологічним основам психології сім'ї або зовсім не приділяється увага або приділяється недостатня увага. Про це свідчить, наприклад, аналіз змісту навчального модуля «Психологія сім'ї», розміщений у каталозі навчальних послуг Національного університету «Львівська політехніка». Він включає такі теми: «Об'єкт, предмет і завдання психології шлюбно-сімейних стосунків», «Процес і методи соціально-психологічних досліджень сімейно-шлюбних стосунків»; «Форми організації шлюбно-сімейних відносин в історичному контексті»; «Тенденції розвитку альтернативних форм шлюбно-сімейних стосунків на сучасному етапі»; «Функціонально-рольова структура сімейних відносин»; «Порушення структури і функціонування сімейної системи»; «Динаміка шлюбно-сімейних стосунків»; «Специфіка сімейного і подружнього конфлікту»; «Аналіз причин конфліктів у шлюбі та сім'ї»; «Шляхи профілактики дестабілізуючих явищ у шлюбно-сімейних стосунках» [10].

По-третє, автори підручників по-різному описують методологічну основу науки, що, на наш погляд, доводить необхідність структурування сімейної психології як галузі наукового знання. Аналіз підручників, створених радянськими, російськими та вітчизняними вченими, свідчить про те, що їх автори не завжди прямо вказують на те, що є предметом, об'єктом, метою, завданнями вивчення психології сім'ї, якими ме-

тодами вона оперує і які теоретичні підходи становлять її основу, а, як правило, перераховують основні проблеми, які необхідно розглядати в межах дослідження сімейних психологів.

Зокрема, в одному з перших посібників з психології сім'ї, виданих в СРСР, «Психологія сучасної сім'ї» автор С. Ковальов [12] вказує на важливість знайомства старшокласників з проблемами сімейного життя і на необхідність пояснення таких понять, як адаптація, сумісність, відносини між дітьми і батьками, любов в сім'ї, сімейні ролі. Тобто більша частина уваги автора зосереджена навколо практичних порад, а питання теорії та методології психології сім'ї розкриті лише фрагментарно. Т. Андрєєва, оминувши визначення предмета, об'єкта, мети, завдань вивчення психології сім'ї, виділяє та аналізує основні проблеми, яких торкається ця галузь науки: проблему відмінностей між статями та сімейних відмінностей; статеву соціалізацію та підготовку до шлюбу; вибір шлюбного партнера та фактори ризику при вступі до шлюбу; проблеми любові та шлюбу, проблеми молодості сім'ї; сім'я та шлюб; задоволеність шлюбом та подружнє сумісність; подружні конфлікти; ревності та подружні зради; соціально-демографічні проблеми сім'ї; проблеми розлучень та повторних шлюбів; сім'я та соціалізація особистості [1]. Через призму стосунків домінування – підкорення, відповідальності та емоційної близькості, прив'язаності – відштовхування пропонує вивчати психологію сім'ї В. Дружинін [6].

Посібник, виданий за загальною редакцією М. Посисоева, складається з двох розділів, кожен з яких розкриває зміст окремого аспекту психологічного аналізу сім'ї і описує певну сферу психолого-педагогічного впливу на сім'ю [16], при цьому не розкриває теоретико-методологічні основи психології сім'ї. Схожу ситуацію ми можемо спостерігати, гортаючи навчальний посібник Г. Захарової. Його центральною ідеєю є розгляд сім'ї як особливої системи, яка характеризується певною циклічністю процесів становлення і розвитку подружніх і дитячо-батьківських відносин, тому вона лише одним реченням згадує про концептуальну основу системного підходу до вивчення сім'ї [7].

На жаль, залишають поза увагою методологічну основу психології сім'ї і українські автори [2; 18; 20]. О. Бондарчук зосереджує свою увагу на розкритті психологічних особливостей сучасної сім'ї, об'єктивних і суб'єктивних умовах її розвитку, ролі сім'ї в соціалізації індивіда [2, с. 3]. Л. Помиткіна, В. Злагодух, Н. Хімченко та Н. Погорільська узагальнюють досвід психологічної

допомоги сучасній родині та знайомлять з метою, завданням та методами роботи з сім'єю [18]. У навчальному посібнику за редакцією В. Поліщука висвітлюються різнопланові особливості сімейних відносин і констатується криза сім'ї. Привертає увагу дещо однобокий аналіз місця та ролі сім'ї як «осередку суспільства» [18] з позицій еволюціонізму та відповідно до методологічних вимог радянської науки. Такий підхід піддавався критиці ще структурними функціоналістами (У. Огборном, Е. Берджесом, Т. Парсонсом). Від цього підходу відходить і більшість сучасних дослідників (Л. Шнейдер, Л. Белла, Дж. Томпсон, Дж. Прістлі та ін.), які сходяться на тому, що сім'я в сучасних реаліях все більше втрачає ознаки соціального інституту.

Однією з перших намагається сформулювати предмет, завдання та визначити теоретичну основу психології сім'ї О. Карабанова. Предметом психології сім'ї вона визначає вивчення функціональної структури сім'ї, основних закономірностей і динаміки її розвитку; розвиток особистості в сім'ї. Психологія сім'ї, за О. Карабановою, спрямована на вирішення таких завдань: дослідження закономірностей становлення і розвитку функціонально-рольової структури сім'ї залежно від її життєвого циклу; вивчення психологічних особливостей дошлюбних, подружніх і дитячо-батьківських стосунків; аналіз ролі сімейного виховання у розвитку особистості дитини та ненормативних криз сім'ї [9, с. 7–8]. Зазначене визначення розглядає і розвиток конкретної особистості в сім'ї з урахуванням вікових особливостей, і розвиток сім'ї як цілого, і взаємозв'язок зрілості особистості зі зрілістю сім'ї. Через те, що в предметне поле психології сім'ї може входити також, наприклад, вивчення закономірностей еволюції сімейних відносин в історії людства в психологічному сенсі та багато інших аспектів шлюбно-сімейної взаємодії, цей підхід все ще потребує доопрацювання.

Водночас доцільно чітко розмежовувати предмет вивчення психології сім'ї та психології сімейних стосунків. О. Сіляєва предметом другої називає вивчення закономірностей міжособистісних відносин у сім'ї, внутрішньосімейних стосунків (їх стійкості, стабільності) з позицій впливу на розвиток особистості [19, с. 9]. Зіставлення наведених визначень показує, що в центрі уваги психології сім'ї перебуває динаміка відносин між людьми, які утворюють сім'ю, і процес відображення цих відносин особистістю.

Визначенню теоретичних підходів, які становлять основу психології сім'ї, приділяють

увагу Л. Шнейдер та В. Лисова. Л. Шнейдер аналізує внесок у вивчення психології сім'ї представників таких напрямів: еволюціонізм, функціоналізм, біологізм, емпіризм і сцієнтизм та досліджує методи, якими оперує психологія сімейних відносин [21]. В. Лисова досить детально описує структурно-функціональну теорію, теорію конфлікту, символічний інтеракціонізм, теорію розвитку, теорію соціального обміну як теоретичну основу дослідження сім'ї та шлюбу [13]. Водночас слід зауважити, що це далеко не всі підходи, які лягли в основу психології сім'ї, тому все ще залишається потреба створення узагальнюючого дослідження теоретичних основ цієї наукової галузі.

Максимально узагальнити дослідження попередників намагається Л. Доманецька, за редакцією якої у 2013 р. виходить навчальний посібник, в якому на основі вивчення робіт О. Карабанової, Л. Шнейдер та Т. Андрєєвої автор описує предмет, завдання психології сім'ї, визначає її теоретичну основу та пояснює специфіку психологічного підходу до аналізу сім'ї. Слід зазначити, що Л. Доманецька дещо звучує теоретичну основу психології сім'ї, визначаючи її як систему досліджень, здійснених у психологічних науках: психології особистості, педагогічній, соціальній, віковій, клінічній, гендерній психології, психодіагностиці та конфліктології [4, с. 9–12], проте її безперечною заслугою є опис внеску представників згаданих галузей у психологію сім'ї.

Все це зумовлює потребу розширення теоретичного простору вивчення проблем визначення предмету, методів, завдань, які стоять перед психологією сім'ї як самостійною галуззю науки та узагальнення теоретичних підходів, які лягли в її основу.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз місця психології сім'ї в науково-освітньому просторі доводить необхідність проведення серйозних історико-психологічних досліджень проблем психології сім'ї, в тому числі і в контексті галузевого підходу.

Незважаючи на те, що в переліку наукових спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, затверджених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, відсутня галузь «Психологія сім'ї», в Україні в межах інших галузей захищена значна кількість дисертаційних робіт, в яких досліджуються саме проблеми психології сім'ї. Це доводить необхідність включення психології сім'ї до переліку галузей науки, за якими присуджуються наукові ступені. Однак слід визнати

той факт, що цьому повинно передувати формування цілісної системи знань з психології сім'ї: чітке обґрунтування предмета, об'єкта, мети, завдань вивчення психології сім'ї; розробка методологічних принципів дослідження психології сім'ї та визначення її теоретичних основ.

Цю потребу підтверджує також і аналіз підручників та посібників з психології сім'ї, в яких методологічна та теоретична основа наукової галузі описується по-різному, або не описується зовсім.

Перспективним в подальшому, на наш погляд, буде створення цілісного дослідження, в якому були б узагальнені, структуровані та обґрунтовані методологічні основи молодшої галузі наукового знання – психології сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т. Семейная психология : [учеб. пособие] / Т. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Бондарчук О. Психология сім'ї : Курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
3. Дисципліни навчального плану бакалаврату для вступників у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krok.edu.ua/ua/navchalni-programi/osvita-v-galuzi-psikhologii/psikhologiya>.
4. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір : [монографія] / І. Данилюк. – К. : САММІТ-КНИГА, 2010. – 432 с.
5. Доманецкая Л. Психология семьи и семейного воспитания / Л. Доманецкая. – Красноярск : Красноярский гос. пед. ун-т им. В. Астафьева, 2013. – 212 с.
6. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.
7. Захарова Г. Психология семейных отношений : [учебное пособие] / Г. Захарова. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. – 63 с.
8. Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vstup.info/2015/i2015okr1bd60908f2-5a8b-4679-ad69fcf23d4794e2.html#okr>.
9. Карабанова О. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : [учебное пособие] / О. Карабанова. – М. : Гардарики, 2005. – 320 с.
10. Каталог освітніх послуг Львівської політехніки. Психологія сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://edu.lp.edu.ua/moduli/psychologiya-simy1>.
11. Ковалев С. Психология семейных отношений / С. Ковалев. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.
12. Ковалев С. Психология современной семьи. Информационно-методические материалы к курсу «Этика и психология семейной жизни»: Книга для учителя / С. Ковалев. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
13. Лысова А. Психология семьи : [учебное пособие] / А. Лысова. – Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2003. – 120 с.
14. Навчальний план. Рік початку навчання: 2013. Спеціальність: Психологія. Шифр спеціальності: 6.030102. Рівень підготовки: бакалавр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zao.khai.edu/uploads/editor/18/4354/sitepage_90/files/6_030102_2013.pdf.

15. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 р. № 1057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>.
16. Основы психологии семьи и семейного консультирования : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под общ. ред. Н. Посысоева. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
17. Робочий навчальний план: бакалавр. Напрямок підготовки: 6.030103 «Практична психологія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spf.zu.edu.ua/pdf/pp_psihol.pdf.
18. Психологія сім'ї : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Л. Помиткіна, В. Злагодух, Н. Хімченко, Н. Погорільська]. – К. : НАУ, 2011. – 272 с.
19. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / под ред. Е. Силяевой. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 192 с.
20. Психологія сім'ї : [навч. посібник для студ. вузів] / [В. Поліщук, Н. Ільїна, С. Поліщук та ін.] ; за заг. ред. В. Поліщук. – 2-ге вид. – Суми : Університетська книга, 2009. – 281 с.
21. Шнейдер Л. Психология семейных отношений. Курс лекций / Л. Шнейдер. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.